

Izvorni znanstveni rad
UDK 626.9(497.5 Ston)''16''
Primljeno: 14.11.2010.

PRIJEDLOZI STJEPANA GRADIĆA ZA PROKOPAVANJE STONSKE PREVLAKE I NEKA NJEGOVA HIDROLOŠKA RAZMIŠLJANJA U 17. STOLJEĆU

STJEPAN KRASIĆ

SAŽETAK: Autor obrađuje zanimljiv prijedlog dubrovačkog učenjaka i diplomata Stjepana Gradića da se u drugoj polovici 17. st. prokopa stonska prevlaka kako bi dubrovački trgovački brodovi, koji su iz Stona prevozili sol u Gabelu na Neretvi, mogli nesmetano Neretvanskim kanalom do svoga odredišta, čime bi izbjegli opasnost da ih Mlečani presretnu u Stonskom kanalu i plijene njihov teret. Radovi na prokopavanju prevlake su započeti, ali su morali biti prekinuti. Autor studije ističe da se nije radilo o pogrešnoj procjeni predlagača prokopavanja prevlake, jer su se njegovim uslugama u sličnim poslovima služile kako Mletačka Republika tako i Papinska Država, nego o nedostatku potrebnih financijskih sredstava.

Druga polovica 17. st. po mnogočemu je prijelomno razdoblje u povijesti Dubrovačke Republike. Razloga za to ima mnogo, ali je tomu nesumnjivo najviše pridonio katastrofalan potres koji je 6. travnja 1667. između 8 i 9 sati ujutro pogodio grad Dubrovnik i njegovu širu okolicu, nanijevši im nesagledive materijalne, političke, društvene i nadasve ljudske žrtve i gubitke. Snaga potresa bila je takva da se osjetio do Venecije na zapadu i Carigrada na istoku. Od oko 35.000 stanovnika, koliko ih je u to vrijeme imala Republika, znatan dio je - nikada se nije moglo sa sigurnošću utvrditi koliko - izgubilo život u ruševinama svojih domova i javnih zgrada, dok je gradsko stanovništvo bilo više nego prepolovljeno. Po približnim procjenama, u samom je gradu život izgubilo više od 2.000 osoba, a preživjelo je svega 2.500 do 3.000, tako da su

se grad i okolica našli na rubu propasti. Bio je to nesumnjivo najsudbonosniji trenutak u višestoljetnoj povijesti Grada, i to ne samo zbog neposrednih žrtava i golemih materijalnih gubitaka, nego i zbog svega što je uslijedilo nakon te katastrofe.¹

Među ljudima koji su se osobito zauzimali za svestranu obnovu možda prvo mjesto pripada opatu Stjepanu Gradiću (1613-1683), koji se za vrijeme katastrofe zatekao u Rimu, gdje je bio najprije kustos glasovite Vatikanske knjižnice (1661/82), a zatim i njezin prefekt (1682/3), pružajući istovremeno diplomatske usluge kako svojoj domovini tako i Sv. Stolici, a usput se uspješno bavio i drugim djelatnostima, u prvom redu književnim i znanstvenim radom, koji je stekao znatan međunarodni ugled.² I upravo njemu i njegovu predanom radu Dubrovnik treba zahvaliti što je ne samo preživio te teške trenutke, nego i što je mogao dati sve ono po čemu je kasnije u svijetu postao tako poznat.

Svjestan da je mnogostruki splet uzroka i okolnosti doveo njegov rodni grad do propadanja mnogo prije Velike trešnje, Gradić se svojski založio za obnovu cjelokupnog života, počevši od materijalnog i političkog do društvenog i moralnog. Znajući da za tu obnovu ne smije previše očekivati od pomoći izvana nego da se mora osloniti na vlastite snage, Gradić je - po ugledu na ondašnje napredne gradove u Europi - svojoj vladi predložio čitav niz mjera za obnavljanje trgovinske, ratarske, ribarske, stočarske i manufakturne djelatnosti, što je znatnim dijelom pridonijelo uspješnoj obnovi grada i Republike.³ U tom je smislu Ston, zbog svoga izvanredno važnog prirodnog položaja i prirodnih bogatstava poluotoka Pelješca, a osobito njegovih solana, imao odigrati posebnu ulogu.

Poznato je da je Dubrovačka Republika još od srednjega vijeka izvlačila znatne prihode iz svojih čuvenih solana u Stonu, gdje se još od rimskog vremena proizvodila karakteristična crvenkasta sol koja je svojom kakvoćom nadmašivala ostale vrste soli na istočnoj obali Jadrana. Bila je vrlo pogodna

¹ O toj najvećoj katastrofi koja je ikada pogodila grad Dubrovnik i njegovo područje postoji obilna literatura koju ovdje iz praktičnih razloga ne navodimo.

² Svi relevantni podaci o njegovu životu i radu mogu se naći u monografiji Stjepan Krasić, *Stjepan Gradić (1613-1683). Život i djelo*. Zagreb: JAZU, 1987.

³ Ti su njegovi prijedlozi uglavnom sadržani u pismima koja je zaslužni Đ. Körbler objavio pod naslovom: *Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina senatu Republike dubrovačke od godine 1667. do 1683*. Zagreb: JAZU, 1915. (= *Pisma opata Stjepana Gradića*) i u djelu *Discorso sopra lo stato della Repubblica di Ragusa dopo il terremoto et incendio della Città e di quello che sarebbe da fare in quella contingenza in ordine al sollievo di essa*. Jovan Radonić, *Acta et diplomata Ragusina*, III, 2. Beograd: SKA, 1939: 721-756.

kako za ljudsku prehranu, osobito soljenje mesa, tako i za životinjsku hranu. Kolika je bila njezina važnost za državnu privredu nije teško razumjeti i iz činjenice da ju je Dubrovačka Republika proglasila državnim monopolom, a u gradu je bio ustanovljen poseban Solni ured. Poznavajući njezinu kvalitetu, hercegovački i bosanski trgovci rado su je plaćali skuplje nego onu koju su Mlečani izvozili iz svojih solana na Pagu. Dubrovčani su je preko Gabele u donjem toku rijeke Neretve, najviše izvozili u balkansko zaleđe, i to bilo za gotov novac, bilo u zamjenu za druge proizvode iz tih krajeva. Sol je bila jedan od rijetkih artikala koje je Republika proizvodila i mogla izvoziti, jer je za njom postojala potražnja. Zato je Gradić u svojim pismima više puta naglašavao važnost te stavke u državnom proračunu. Toga je, čini se, bila svjesna i vlada Republike, a isto tako i Mlečani koji su, nakon Kandijskog rata (1645/69) iz Sredozemlja potisnuti u jadranske vode, pokušavali nadoknaditi izgubljeno vrijeme i prihode, pa su pokazivali sve veće zanimanje za balkansku trgovinu s Turcima. I nije trebalo dugo čekati da dođe do svojevrsnog trgovinskog rata između tih dviju jadranskih republika u kojemu je stonska sol igrala važnu ulogu. Bio je to, istina, samo trgovinski rat, ali je s presušivanjem drugih izvora prihoda i slabljenjem gospodarske moći obiju suparnica, ne jednom zaprijetio da se pretvori u otvoren oružani sukob s nesagledivim posljedicama za jednu i drugu stranu. Koliku su važnost jedna i druga pridavale neretvanskoj tržnici soli vidi se i po tome što ona nije bila samo glavni predmet međusobnih rasprava, optuživanja i razmjene diplomatskih nota, nego i brojnih poslanstava i pritužbi, kako u samom Dubrovniku tako i Mlecima, na turskom dvoru u Carigradu i Jedrenama, pa čak i na ukrajinskom tursko-ruskom ratištu.⁴

Dodatnu nervozu u spor unosili su mletački trgovci. Njihova ljutnja na dubrovačke kolege bila je osobito žestoka zbog toga što su ih oni za vrijeme Kandijskog rata istisnuli sa svih tržnica na istočnom Jadranu, te se bogatili dok su oni ratovali i siromašili. Njihova se ljutnja s vremenom pretvorila u provalu mržnje, pa čak i želje za osvetom. Lišeni velikog dijela prihoda koje su mogli ubrati u dvadesetak godina ratovanja s Turcima, mletački su trgovci uprli sve sile da što prije nadoknade pretrpljene gubitke, što su, između ostalog, mogli ostvariti preko važne neretvanske tržnice. Ne mareći ni za tradicionalna dubrovačka prava na toj tržnici, ni za povlastice koje su dali Turci još od vremena osvajanja Gabele, čvrsto su odlučili svoje suparnike milom ili

---

⁴ O tomu u Državnom arhivu u Dubrovniku, u fondu *Lettere e Commissioni di Ponente*, postoji obilna dokumentacija.

silom odande istisnuti, ne oklijevajući pritom ni od krivotvorenja dokumenata, podmićivanja visokih turskih činovnika, kleveta, pa čak i otvorenih prijetnja. Nastupili su s tezom da su oni, a ne Dubrovčani, od starine imali isključivo pravo na prodaju soli u Gabeli, ali da su im ga Dubrovčani, kad je izbio Kandijski rat, silom preoteli, porušili njihova skladišta soli i na njihovim temeljima sagradili svoja. Njima, naravno, nije bilo odveć teško u te priče uvjeriti svoju vladu, kojoj je trebalo mnogo novca da koliko-toliko napuni praznu državnu blagajnu i obnovi u ratu poharanu državu, a trebalo joj je i psihološko opravdanje za gubitke u ratu s Turcima. Tako je 1672. u Gradu na lagunama počela žestoka kampanja protiv Dubrovčana, koje su optuživali da su za vrijeme rata opskrbili Turke ne samo trgovačkom robom, nego i oružjem, pridonijevši njihovoj pobjedi.⁵ Od svih tih optužbi možda je najbliža istini bila ona da su Dubrovčani svoje zapadne suparnike svjesno i planski istiskivali s jadranskih tržnica, izvukavši iz toga nemalu materijalnu korist.

Poznavajući dobro osjetljivu i osvetoljubivu ćud Mlečana, Gradić se bojao najgorega. Još prije svršetka Kandijskog rata on je bolje nego itko u Dubrovniku predvidio što bi se sve moglo dogoditi kad jednoga dana prestanu mletačko-turska neprijateljstva. U više je navrata prigovarao svojoj vladi zbog njezine politike istiskivanja Mlečana s tržnica na kojima su bili prisutni, osobito zbog potkupljivanja turskih činovnika da svojim trgovcima zabrane odlazak na mletačke skele na Jadranu, jer se bojao da bi Mlečani jednoga dana mogli uzvratiti istom mjerom. On je te protekcionističke mjere držao ne samo neučinkovitima nego i smiješnima, gledajući na duži rok, i uspoređivao ih je s pokušajem da se šakom zaustavi rijeka i promijeni njen tok. Umjesto takve dubrovačke politike, on je zagovarao primjenu raznih trgovinskih olakšica i lijepih postupaka kojima bi se u Dubrovnik moglo privući strane trgovce i navesti ih da preko njega izvoze svoju robu.⁶ Dobro je uviđao da će konjunktura, iz koje je Dubrovnik izvlačio veliku korist, nakon završetka mletačko-turskih sukoba prije ili kasnije pretrpjeti korjenite izmjene, da će se protivnici između sebe nagoditi, pa će i mletačke luke ponovno biti otvorene za balkansku i sredoze-mnu trgovinu. No zaokupljena hitnim poslovima oko obnove grada nakon potresa i želje da što prije dođe do toliko potrebna novca, dubrovačka vlada nije imala ni volje ni vremena ozbiljnije uzeti u obzir te mudre preporuke svoga poslanika u Rimu, tako da je nespremno dočekala mletačku akciju otvaranja

⁵ S. Gradić, *Notizie e riflessioni sopra le differenze per la vendita de' sali a Narente*. Dubrovnik, knjižnica samostana Male braće, rukopis 327, ff. 102-103.

⁶ S. Gradić, *Notizie e riflessioni*, f. 58.

jadranskih luka i istiskivanja dubrovačkih trgovaca iz svih jadranskih pristaništa, pa čak i onih u kojima su oni od davnine imali isključivo pravo prodaje, kao što je to bio slučaj s tržnicom na Neretvi. Tako su se od 1672. počela ponavljati stara nasilja bacanja u more stonske soli koju su dubrovački brodovi vozili na neretvansku tržnicu, nasilnog odvođenja dubrovačkih brodova s posadama u Hvar, Makarsku, Split i druge luke, a bilo je i slučajeva potapanja dubrovačkih jedrenjaka nakon što bi bili temeljito opljačkani.⁷ Dubrovčanima u takvim slučajevima nije preostalo drugo nego da se samo bezuspješno žale kako mletačkom generalnom providuru u Zadru tako i samoj središnjoj vladi u Mlecima, tražeći od njih da konačno stanu na kraj takvim nasiljima. Generalni providur obično bi prao ruke odgovorom da nema ništa s time, a vlada u Mlecima da o tim optužbama nema nikakvih vijesti.⁸

Ne videći drugog izlaza iz te situacije, dubrovački je Senat 10. ožujka 1673. zadužio Gradića da zatraži pomoć od pape Klementa X (1670/6).⁹ U podužem razgovoru s papom, Gradić je svome sugovorniku potanko objasnio bit dubrovačko-mletačkog spora, dok je državnom tajniku ("prvom ministru"), kardinalu Paluzzu Altieriju (1623-1698), uručio zemljovid Neretvanskog područja popraćen svim potrebnim objašnjenjima. Uspjeh nije izostao. Nije, naime, trebalo mnogo čekati da se papa pokrene. Ovlastio je kardinala Altierija da u njegovo ime naredi nunciju u Mlecima da se zauzme za dubrovačku stvar.¹⁰ U međuvremenu su kardinal Altieri i veliki prijatelj Dubrovnik kardinal Francesco Barberini (1597-1679) pozvali k sebi mletačkog veleposlanika u Rimu Pietra Moceniga da mu u ime Sv. Stolice izraze zabrinutost zbog mletačkih nasilja nad Dubrovčanima.¹¹ Isto su se tako Mato Gundulić i Medo Sorokočević, dubrovački poklisari harača na Porti, potužili na Mlečane velikom veziru Ahmedu Čupriliću (Köprülü, 1661/76) navevši da mletačka nasilja ne samo da ugrožavaju obnovu u potresu postradalog Dubrovnik i dovode u pitanje plaćanje godišnjeg danka, nego i onemogućavaju Dubrovčane da redovito izvršavaju svoje obveze opskrbe Hercegovine i Bosne potrebnim količinama soli. To je bilo dovoljno da veliki vezir naredi vlastima u Hercegovini da, makar i silom, onemoguće takve postupke Mlečana.¹²

⁷ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, ff. 206-207 (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

⁸ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, ff. 206, 234, 253-273.

⁹ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, 203-204.

¹⁰ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 216.

¹¹ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 217.

¹² *Pisma opata Stjepana Gradića*: 107.

Pa ipak, Čuprilićeva naredba nije bila provedena u djelo. Mlečani su, naime, na Porti uzvratili pravom paljbom protuoptužbi protiv Dubrovčana, tvrdeći da oni nikada nisu uživali isključivo pravo na prodaju soli na neretvanskoj tržnici, nego da su tu tržnicu nasilno prigrabili tek nakon izbijanja Kandijskog rata.¹³ U tim klevetama osobitu je ulogu odigrao mletački bailo Quirini, kojemu je pošlo za rukom opozvati naredbu velikog vezira. Nakon ponovnih dubrovačkih pritužbi veliki je vezir kao osobnog izaslanika u Neretvu poslao jednog kapidži-pašu da na licu mjesta prouči čitav slučaj i presudi između Dubrovčana i Mlečana. Međutim, kapidži-paša je tu odluku prepustio velikom veziru, koji je presudio u korist Mlečana. Nisu koristili nikavi fermani sultana Selima I (1512/20) i Sulejmana Velikog (1520/66), koji su Dubrovčanima potvrđivali monopol soli na Neretvi, ni isprave brojnih velikih vezira, ni iskazi neretvanskog kadije, age i mnogih drugih u prilog Dubrovčana.¹⁴ Mletački dukati su, očito, bili jači od svih dubrovačkih povelja i tradicionalnih prava. Nakon novih dubrovačkih prosvjeda veliki vezir je, pod izgovorom da raspravi o Gabeli nisu prisustvovali mletački poslanici, ponovno tamo poslao drugog kapidži-pašu da, skupa s hercegovačkim sandžakom, pozove na ročište predstavnike obiju strana u sporu, koji trebaju donijeti svu odgovarajuću dokumentaciju.¹⁵ No ishod i ove presude nije bilo teško predvidjeti. Mlečani su, kako je dubrovački Senat 15. kolovoza 1673. izvijestio Gradića, “potkupili ne samo sandžaka i kapidži-pašu nego i veliki broj svjedoka, neukih ljudi iz okolnih mjesta, tako da je odmah izrečena presuda u njihovu korist”.¹⁶ Kapidži-paša je ispravu svoje presude poslao velikom veziru u Carigrad da je predoči poslanicima zainteresiranih zemalja, a po jedan ovjereni prijepis uručio je dubrovačkim i mletačkim predstavnicima u Neretvi.¹⁷

Nezadovoljan turskom presudom i uopće odlukom svoje vlade da traži pravdu od Turaka, Gradić je odlučio stvar uzeti u svoje ruke i pravdu potražiti na drugoj strani. U tom je smislu 2. rujna 1673. od Senata zatražio da mu pošalje svu potrebnu dokumentaciju u vezi s dubrovačkim pravima na prodaju soli na neretvanskoj tržnici iz vremena prije izbijanja Kandijskog rata. To se u prvom redu odnosilo na mletačke isprave o trgovini solju na toj tržnici, zatim na izvode iz knjiga računa koje su dubrovački trgovci za dopuštenje

¹³ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 219-220, 222-223.

¹⁴ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, ff. 231-235.

¹⁵ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, f. 242.

¹⁶ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, ff. 252-253.

¹⁷ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, f. 253.

prodaje soli morali plaćati svojoj državi, te na prijepise dokumenata koji dokazuju dubrovačko pravo, što je Senat odmah i učinio.¹⁸ Gradić je, naime, bio uvjeren da traženje pravde od Turaka nije dobra stvar. “Kad bi veliki vezir presudio u našu korist, ipak bi i dalje ostala živa i na snazi ova ista parnica između nas i Prejasne Republike”.¹⁹ Umjesto toga, predložio je papino posredovanje u pregovorima s Mlečanima.²⁰ Nakon razgovora s Pietrom Basadonnom, mletačkim poslanikom u Rimu koji je početkom prosinca 1673. došao u Rim, Gradić je preko papinskog nuncija u Mlecima poslao svu prije navedenu dokumentaciju Pietru Civranu, novom mletačkom providuru za Dalmaciju i Albaniju u Zadru, u nadi da će on uvidjeti kako stvari doista stoje i poduzeti potrebne korake da se onemogućuje druga mletačka nasilja.²¹

Dok je tako Gradić u neposrednom dodiru s mletačkim vlastima nastojao postići zadovoljavajući sporazum, dubrovački mu je Senat 14. studenoga 1673. javio da je rješenje nađeno, ali ne u Rimu ni u Mlecima, nego u Carigradu, i to ne u duhu istine i pravde nego mletačke nagodbe s Turcima. Tu su vijest još 14. rujna iste godine Senatu s Porte priopćili poklisari harača Gundulić i Sorkočević, koji su puna četiri mjeseca ulagali velike napore da sultana Mehmeda IV (1648/87) i velikog vezira Čuprilića nekako uvjere u svoja prava. “Dubrovčani će kao i prije moći dovoziti i prodavati sol na Neretvi, javlja Senat Gradiću, ali isto tako i Mlečani koji su se pokazali vrlo škrtima u dokazima, ali su zato bili vrlo darežljivi i širokogrudni u zlatu.”²² Turci su, naime, presudili da Mlečani svoju sol dovoze u Gabelu vodenim, a Dubrovčani kopnenim putem. Krivnju za tako nepovoljan ishod parnice dubrovački je Senat bacio na baila Girolama Grimanija.²³ Bilo je očito da su tom presudom Dubrovčani bili teško oštećeni, jer je kopneni prijevoz znatno povećavao cijenu dubrovačkoj robi, za razliku od mletačke koja se trebala dovoziti brodovima. No događaji su ubrzo pokazali da ovo Čuprilićevo “salamonsko rješenje” nije zadovoljilo ni jednu ni drugu stranu u sporu.

Svoju pogrešku da u sporu s Mlečanima traži pravdu od Turaka dubrovačka je vlada uvidjela tek na proljeće sljedeće godine, kada je 8. ožujka 1674. u Gabeli pristalo nekoliko mletačkih brodova natovarenih paškom solju, a njihov

¹⁸ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, f. 254.

¹⁹ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 225-226.

²⁰ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 230.

²¹ *Pisma opata Stjepana Gradića*.

²² *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 28, f. 16.

²³ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 29, f. 16.

zapovjednik, u ruci s ovlaštenjem neretvanskog kadije, na silu zauzeo dubrovačka skladišta soli i iz njih izbacio ne samo sav inventar nego i dubrovačke trgovce.²⁴ Nisu pomogli nikakvi prosvjedi ni kod Turaka ni kod generalnog providura u Zadru. Dubrovčani su bili silom otjerani s tržnice na kojoj su nekoliko stoljeća nesmetano prodavali svoju robu. No, oni se ipak nisu predavali.

Uvidjevši konačno svoju pogrešku, na koju joj je Gradić toliko puta skretao pozornost, dubrovačka je vlada sada svome poslaniku u Rimu dala odriježene ruke da u neposrednim pregovorima s Mlečanima potraži zadovoljavajuće rješenje. Kardinal Francesco Barberini, koji je pozorno pratio razvoj događaja, spremno je ponudio Gradiću svoje usluge u Mlecima, gdje je imao utjecajnih prijatelja. U tu je svrhu početkom 1674, uz Gradićevu pomoć sastavio posebnu predstavku, u kojoj je obrazloženo pobio sve tvrdnje mletačkih trgovaca u vezi s neretvanskom tržnicom, i uručio je mletačkom poslaniku u Rimu, Pietru Mocenigu, s molbom da je dostavi svojoj vladi.²⁵ Posredovanje kardinala Barberinija pokazalo se pravim potezom. Mletački poslanik predstavku nije samo uručio, nego i preporučio kod svoje vlade,²⁶ te savjetovao Gradiću da bi za dubrovačku stvar bilo probitačno da osobno pođe u Mletke i u neposrednom razgovoru s tamošnjim vlastima pokuša naći rješenje za ovaj dugi i zamršeni spor.²⁷ Posavjetovavši se sa svojom vladom, Gradić je doista u prosincu 1674. otputovao u Mletke. Stigavši u Grad na lagunama, već je u prvim razgovorima s tamošnjim političarima i diplomatima imao prilike uvidjeti koliko među njima vlada neraspoloženje prema Dubrovčanima. Optuživali su ih da su im silom oteli neretvansku tržnicu, porušili mletačka skladišta soli i na njihovim temeljima izgradili svoja. Rekli su mu da su ljuti na Dubrovčane što se s njima parniče na Porti, smatrajući to dokazom osobita neprijateljstva. Zbog svega toga Gradić se dao na posao da svoje sugovornike uvjeri u neosnovanost tih sumnjičenja i optužbi, predloživši sklapanje dubrovačko-mletačkog sporazuma o trgovini na Neretvi. No dok su ti pregovori bili u tijeku, Gradić je naglo morao otputovati u Rim zbog nekih hitnih poslova u Vatikanskoj knjižnici.²⁸ Ipak nije trebalo žaliti truda ni troška. Njegovo putovanje u Mletke ipak nije bilo uzaludno. Ostavio je iza sebe neusporedivo bolje

---

²⁴ *Isprave i akti XVII. st.*, sv. XV, br. 1597, ff. 311-312 (DAD).

²⁵ *Manoscritti italiani*, classe 8, n.º 13 (Venezia, Biblioteca Nazionale di San Marco).

²⁶ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 236-237.

²⁷ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 239.

²⁸ *Isprave i akti XVII. st.*, sv. IX, br. 1051.

odnose s Republikom Sv. Marka nego što ih je zatekao prije mjesec i pol dana.²⁹ Taj mu je uspjeh priznala i dubrovačka vlada.³⁰

U međuvremenu je za spor s Mlecima sasvim nenadano nađeno rješenje, ali ne političkim ili diplomatskim putem, nego gospodarskim mjerama. Dubrovački su trgovci, naime, došli na sretnu zamisao da obore cijenu svoje soli u Stonu, pa su već od kraja 1674. tamo nagrnuli bosansko-hercegovački trgovci sa svojim tovarnim grlima, tako da je neretvanska tržnica znatno izgubila na svojoj gospodarskoj privlačnosti. Dubrovačkoj vladi nije preostalo ništa drugo nego da javi Gradiću u Rim, koji se u to vrijeme još nalazio u Mlecima, da zbog toga više ne razbija glavu.³¹

No ako Gradić zbog neretvanske tržnice i tradicionalnih prava nije trebao više razbijati glavu, on je ipak nije prestao razbijati razmišljanjima na koji bi se način mogla povećati proizvodnja soli u Stonu Velikom i učiniti jeftinijim njezin prijevoz do Malog Stona, gdje su je preuzimali bosansko-hercegovački trgovci. Vodeći računa o svim teškoćama na koje su radnici nailazili prilikom njezina prijevoza preko bregovite prevlake koja je odvajala Ston od Maloga Stona, a da ne bi morali brodovima obilaziti cijeli Pelješac gdje su na njih vrebali mletački naoružani brodovi, on je izradio nacrt posebnog tipa zaprežnih kola i poslao ga u Dubrovnik s preporukom vladi da ih upotrijebi za prijevoz soli do Malog Stona. "U troškovima proizvodnje soli u Stonu - piše on vladi - po mom mišljenju posebno mjesto zauzimaju izdaci za njezin prijevoz s jedne strane mora na drugu. Oni bi se mogli znatno smanjiti uvođenjem u uporabu kola kojih sam model poslao." Za njihovu vuču, tumači on, "prikladni su ne samo konji, nego i sve druge zaprežne životinje, pa čak i ljudi, kako se to radi u Rimu za prijevoz kamenja za gradnju kuća. Ako je teret veći, u njih se mogu upregnuti 10 do 12 pari volova. Budući da bi ta kola išla istim putem od Stona do Malog Stona bez potrebe okretanja, njihovi kotači mogu biti nasadeni na istu osovinu koja bi se skupa s njima okretala, a isto tako i poluga za vuču, kako je to riješeno na stolicama na valjcima koje su nedavno konstruirane. Time bi se postigle dvije stvari: kotači su veći i imaju veću nosivost, a ujedno je olakšan njihov rad."³²

²⁹ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 256.

³⁰ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 29, ff. 27-29.

³¹ *Lettere e Commissioni di Ponente*, sv. 29, ff. 27-29.

³² Stjepan Gradić, *Discorso sopra l'augmento dell'entrate publiche di Ragusa*. Dubrovnik: Knjižnica samostana Male braće, rukopis br. 332: 95.

U svojim razmišljanjima kako olakšati prijevoz soli s jedne strane stonske prevlake na drugu i riješiti problem nezdravosti stonskog kraja zbog prevelikog isparavanja i ustajalosti plitkog mora, Gradić je došao na još jednu originalnu zamisao: ne samo sniziti razinu bregovite stonske prevlake, nego ju do kraja prokopati i obalu s obalom spojiti posebnim dubokim kanalom. Taj je pothvat smatrao izvodljivim upotrebom mina. To bi, po njegovu sudu, u znatnoj mjeri pridonijelo ozdravljenju čitavog kraja, jer bi se neprestanim strujanjem i gibanjem mora pročistio ustajao vlažan i solju zasićen zrak, a nestalo bi i smrdljivog morskog bilja koje u velikim količinama raste u plitkom i ustajalom moru. Primjer takve izmjene mora i zraka on nalazi u mjestu Solane na otoku Mljetu, gdje je još od starine postojao takav kanal između otvorenog mora i jezera. Solane, koje bi na taj način Ston izgubio, mogle bi se otvoriti u Slanome, gdje su se, po njegovu mišljenju, u starini i nalazile. Na taj bi način Dubrovačka Republika dobila i jedan novi grad. Prokopavanje prevlake, po njemu, imalo bi još jednu važnu posljedicu: povećao bi se ulov tuna na istočnom prilazu Stonu. Budući da one obično slijede morsku struju koja na tom dijelu obale teče od istoka prema zapadu, ulov bi na ulazu u kanal bio bogat.³³

Ti Gradićevi prijedlozi, za razliku od mnogih drugih, nisu naišli na osobit otpor kod većine inače konzervativnih senatora koji su se često protivili uvođenju bilo kakvih novosti u Dubrovnik, tvrdeći da “starom gradu nisu potrebni nikakvi novi zakoni.” Ovaj put su imali mnogo više razumijevanja za Gradićeve prijedloge pa su, kako izgleda, radove na prokopavanju stonske prevlake započeli već u jesen 1674. Do prve polovice mjeseca prosinca već su bili toliko uznapredovali da je znatno smanjen brijeg između Stona i Malog Stona. Oduševljen tim napretkom, Gradić u pismu dubrovačkom Senatu od 15. prosinca 1674. ne krije veselje i izražava nadu da će uskoro i brodovi moći ploviti s jedne strane prevlake na drugu.³⁴ No to je i zadnja vijest o radovima na prokopavanju kanala.

Gradić se bavio i drugim hidrološkim problemima koji su mučili njegovu užu i širu domovinu. Bio je, koliko se zna, prvi hrvatski učenjak koji se bavio problemom plovidbe donjim tokom rijeke Neretve. Svjestan kroničnog problema ovisnosti Dubrovačke Republike o uvozu hrane, odmah je poslije velikog potresa predložio svojoj vladi da od Turaka zatraži cijelo obalno područje od Neuma do Makarske da na njemu razvije stočarstvo, ratarstvo, ribarstvo

³³ Stjepan Gradić, *Discorso sopra l'augmento*: 96.

³⁴ *Pisma opata Stjepana Gradića*: 253.

i trgovinu, izradivši pritom plan regulacije donjeg toka rijeke Neretve sustavom ustava i odvodnih kanala, kao što se to radilo u Italiji u donjem toku rijeke Pada i u Nizozemskoj.³⁵ Svjesna da Turci na to nikada ne bi pristali, dubrovačka vlada, koliko se zna, nije ni pokušala nešto takvo zatražiti od onih kojima je sa svoga mnogo siromašnijeg područja svake godine morala izdvajati 12.500 dukata harača.

Da je Gradić bio vrstan hidrolog i da su njegovi planovi bili ostvarivi dokaz je i njegov ugled u Italiji, osobito u Veneciji i Rimu. Sačuvale su se dvije njegove rasprave s tog područja. Prva je naslovljena *Discorso sopra le legune di Venetia*, u kojoj je iznio zanimljive prijedloge za sanaciju mletačkih laguna kojima je neprestano taloženje riječnog nanosa zaprijetilo da ih pretvori u mrtvu močvaru. Posvećena je mletačkom poslaniku u Rimu Pietru Mocenigu, koji je s njom upoznao svoju vladu. Taj je problem bio naročito aktualan u drugoj polovici 17. stoljeća, pa je mletačka vlada za nj zatražila stručno mišljenje uglednih stručnjaka, među kojima se nalazio i poznati profesor matematike na Rimskom sveučilištu, Galileiev učenik Benedetto Castelli (1577-1647), koji je zbog toga 1641. putovao u Mletke. U izvještaju koji je nakon pomnog proučavanja o tome podnio mletačkoj vladi, predložio je da se vode rijeke Brente navrate u lagunuu, umjesto da se od nje odvrte. Njegov se prijedlog zasnivao na pogrešnom izračunu da razina vode u lagunama ovisi o pritoku vode iz te i drugih rijeka koje se ulijevaju u lagune. Iako mletačka vlada nije prihvatila njegove prijedloge, on ih je uporno branio ne samo za vrijeme boravka u Mlecima, nego i u Rimu. U tome nije bio usamljen. Njegove stavove podržavao je i matematičar Giovanni Alfonso Borelli (1608-1679), koji je u Kraljevskoj akademiji u Rimu o tome održao posebno predavanje s kojim su bile upoznate vlasti u Veneciji.

Od svih učenjaka jedino se Gradić usprotivio tim prijedlozima, smatrajući ih sasvim pogrešnim i vrlo štetnim. Svoje kritičke opaske na njihove prijedloge i svoj projekt uređenja laguna iznio je u prije navedenom spisu. Pomno proučavanje Gradićevih prijedloga pokazalo je da su oni bolji od rješenja koja su nudili Castelli i Borelli.³⁶ Državne su vlasti u Veneciji zbog toga cijele Gradića, što mu je kao diplomatu samo povećalo ugled. Druga njegova rasprava, *Discorso sopra la navigazione del Tevere fatto al Signor Innocenzo*

---

³⁵ Rukopis br. 327, ff. 76-77 (Knjižnica samostana Male Braće u Dubrovniku).

³⁶ Usp. *Ottobonianus latinus* 2483, ff. 296-300 (Bibliotheca Apostolica Vaticana); S. Krasić, *Stjepan Gradić (1613-1683). Život i djelo*: 509-514.

Boschi, bavi se pitanjem plovidbe rijekom Tiberom, koji je ljudima koji su živjeli na njegovim obalama od pamtivijeka stvarao velike probleme, osobito svojim čestim izlivanjem iz korita, nanoseći goleme materijalne štete i odnoseći brojne ljudske živote. Ne manji problem je bio kako ga učiniti plovnim nizvodno od Rima do ušća u Tirensko more. Gradić je svoje prijedloge tih problema izradio na traženje nadstojnika vodâ Papinske Države, Innocenza Boschija, koji ih je dostavio nadležnim vlastima Papinske Države.³⁷

---

³⁷ *Vaticanus latinus* 6902, ff. 55-59 (Bibliotheca Apostolica Vaticana).

THE PROPOSITIONS OF STJEPAN GRADIĆ TO DIG A PASSAGE THROUGH THE ISTHMUS OF STON AND HIS HYDROLOGICAL CONSIDERATIONS IN THE SEVENTEENTH CENTURY

STJEPAN KRASIĆ

Summary

The author discusses the activity of Stjepan Gradić, famous Ragusan scholar and diplomat, on the reconstruction of Dubrovnik after the great earthquake of 1667. Fully aware of the fact that the destroyed city could not rely on direct help from abroad, he prompted the government of the Dubrovnik Republic to maximise its trade relations with the neighbouring states, especially the export of salt from Ston into the Balkan interior via Gabela on the Neretva River. Considering that Venetian merchants also used this emporium to renew their trade with the Ottomans which was at a standstill during the Candian War, this gave rise to a commercial war between the two Adriatic Republics. In order to hinder the transport of salt from the Ston pans to Gabela the Venetians began to intercept Ragusan ships in the Pelješac Channel, seizing both the vessels and the cargo. The Ragusans were thus forced to export salt along the land routes, which greatly increased its price in comparison to the salt the Venetians transported from the island of Pag. In search of a solution to this problem, Gradić, an expert in hydrology, came forward with a bold proposition: the Republic should dig a canal through the isthmus of Ston and thus enable free and short passage of the Ragusan ships from Ston to Gabela via the Neretva canal. Although expensive and technically far too demanding a project to be undertaken at the time, the Ragusans accepted Gradić's proposition and started to dig a passage through the isthmus. The works, however, soon came to a halt. The reason, according to the author of this study, should not be sought in the miscalculations of the planner himself, because his expertise was used by both the Venetian Republic and the Papal state, but in the lack of financial means.

